

Література

1. Варипаєв О. М. Готельний та ресторанный бізнес як складова індустрії гостинності / О. М. Варипаєв, Л.М. Варипаєва // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – Х., 2009. – Вип.2 (10). – С.614–621.
2. Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В.В. Жайворонко. – К.: Довіра, 2006. – С. 326.
3. Кульчицкий С. О суевериях, обычаях, повериях и приметах жителей села Ставучан Хотинского уезда / С. Кульчицкий // Кишиневские епархиальные ведомости. Отд. неофиц., 1873. – № 17. – С. 627–628.
4. Олеарий Адам. Описание путешествия в Московию, в Персию и обратно / Адам Олеарий; Введ., пер., прим. и указ. А. М. Ловягина. – СПб.: Изд. А.С.Суворина, 1906. – (8), XXVIII, 582 с.: ил.; 19 л. ил.; 1 карт.
5. Пономарьов А.П. Українська етнографія: Курс лекцій / А. П. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
6. Родионов М. А. Этнокультурные особенности языка жестов у арабов Сирии и Ливана / М.А. Родионов // Этнические стереотипы поведения. – Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1985. – С. 243-250.
7. Русавська В. А. Гостинність в українській побутовій культурі XIX ст.: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 17.00.01 "Теорія та історія культури" / В. А. Русавська. – К., 2007. – 19 с.
8. Седакова О. А. Материалы к описанию полесского погребального обряда / О. А. Седакова // Полесский этнолингвистический сборник : Материалы и исследования ; отв. ред. Н.И. Толстой. – М., 1983. – С. 246–262.
9. Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: У 2 т. / Укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш; т.1 : А – М (5701 слів) / Ред. тому: Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. – К.: Наукова думка, 1977. – 632 с.
10. Топоров В. Н. Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской культуре – SVET – В. Н. Топоров // Языки культуры и проблемы перевода мости. – М.: Наука, 1987. – С. 184-252.
11. Штернберг Л. Я. Семья и род у народов Северо-Восточной Азии / Л.Я. Штерберг. – Л.: Изд-во Ин-та народов Севера ЦИК СССР, 1933. – 187 с.

References

1. Varypaiev O. M. Hotelnyi ta restorannyi biznes yak skladova industrii hostynnosti / O. M. Varypaiev, L.M. Varypaieva // Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh. – Kh., 2009. – Vyp.2 (10). – S.614–621.
2. Zhaivoronok V. V. Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk / V.V. Zhaivoronok. – K.: Dovira, 2006. – S. 326.
3. Kul'chitskii S. O sueveriiakh, obychaiakh, poveriiakh i primetakh zhitelei sela Stavuchan Khotinskogo uезда / S. Kul'chitskii // Kishinevskie eparkhial'nye vedomosti. Otd. neofits., 1873. – № 17. – S. 627–628.
4. Olearii Adam. Opisanie puteshestviia v Moskoviiu, v Persiiu i obratno / Adam Olearii; Vved., per., prim. i ukaz. A. M. Loviagina. – SPb.: Izd. A.S.Suvorina, 1906. – (8), XXVIII, 582 s.: il.; 19 l. il.; 1 kart.
5. Ponomarov A.P. Ukrainska etnografiia: Kurs lektsii / A. P. Ponomarov. – K.: Lybid, 1994. – 320 s.
6. Rodionov M. A. Etnokul'turnye osobennosti iazyka zhestov u arabov Sirii i Livana / M.A. Rodionov // Etnicheskie stereotipy povedeniia. – L.: Nauka. Leningradskoe otdelenie, 1985. – S. 243-250.
7. Rusavska V. A. Hostynnist v ukrainskii pobutovii kulturi XIX st.: avtoref. dys... na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk : spets. 17.00.01 "Teoriia ta istoriia kultury" / V. A. Rusavska. – K., 2007. – 19 s.
8. Sedakova O. A. Materialy k opisaniiu poleskogo pogrebal'nogo obriada / O. A. Sedakova // Poleskii etnolingvisticheskii sbornik : Materialy i issledovaniia ; отв. red. N.I. Tolstoi. – M., 1983. – S. 246–262.
9. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV—XV st.: U 2 t. / Ukl.: D. H. Hrynchyshyn, U. Ya. Yedlinska, V. L. Karpova, I. M. Kernytskyi, L. M. Poliuha, R. Y. Kersta, M. L. Khudash; t.1 : A – M (5701 sliv) / Red. tomu: L. L. Humetska, I. M. Kernytskyi. – K.: Naukova dumka, 1977. – 632 s.
10. Toporov V. N. Ob odnom arkhaischnom indoevropaiskom elemente v drevnerusskoi kul'ture – SVET – V. N. Toporov // Iazyki kul'tury i problemy perevodi mosti. – M.: Nauka, 1987. – S. 184-252.
11. Shternberg L. Ia. Sem'ia i rod u narodov Severo-Vostochnoi Azii / L.Ia. Shterberg. – L.: Izd-vo In-ta narodov Severa TsIK SSSR, 1933. – 187 s.

УДК 7923 (477)"1943/1944"

Романенко Наталія Олексіївна
здобувач Київського національного
університету культури і мистецтв

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ НА ВИЗВОЛЕНІЙ ВІД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ: 1943–1944 рр.

Стаття присвячена висвітленню діяльності мистецьких осередків у роки визволення українських земель від німецько-фашистських загарбників, а також питанням поновлення роботи українських театрів, реєвакуйованих зі східних регіонів СРСР.

Ключові слова: реєвакуація, визволення, репертуар, український театр.

Романенко Наталья Алексеевна, соискатель Киевского национального университета культуры и искусств

Культурно-творческая жизнь на освобожденной от немецкой оккупации Украине: 1943-1944 гг.

Статья посвящена освещению деятельности художественных центров в годы освобождения украинских земель от немецко-фашистских захватчиков, а также вопросам возобновления работы украинских театров, реэвакуированных из восточных регионов СССР.

Ключевые слова: реэвакуация, освобождение, репертуар, украинский театр.

Romanenko Natalya, Researcher Kyiv National University Culture and Arts

Cultural and artistic life in the liberated from german occupation of Ukraine: 1943–1944 years

The article is devoted to coverage of the art of the cells in the years of liberation of Ukraine from Nazi invaders and resume Ukrainian theatres, reevaluating from the Eastern regions of the USSR.

Keywords: reevacuation, the liberation, the repertoire of the Ukrainian theater.

Про відновлення мистецького життя на звільненій від німецьких загарбників території України в 1943–1944 рр. вже написані наукові розвідки, в яких дослідники намагалися охарактеризувати тенденційність їх діяльності в умовах війни. Культурологічний аспект дослідження потребує подальшої розробки, що пояснюється потребою осмислення творчого процесу в умовах повернення до тоталітарної сталінської диктатури, соціалістичного реалізму – єдиного методу радянської літератури і мистецтва, а відтак, ідейно-тематичному підборі драматургічного доробку тих письменників, яких захищала і пропагувала радянська влада. В більшості на сценах відновлених театрів ставилися п'єси української класичної драматургії, а реєвакуювані театральні колективи верталися з репертуаром, в якому левову частку займали героїко-патріотичні вистави О.Корнійчука, К.Симонова, Л.Лєнова, В.Вишневецького та ін.

Про культурно-мистецьке життя у звільнених Червоною Армією містах та селах України йдеться в публікаціях Л. Ругаль, О. Тонконог, М. Дяченка, W. Lafaber, О. Власенко, дисертаційній роботі О. Замлинської та ін., які досліджували різні аспекти: повернення творчих спілок та мистецьких організацій, розміщення реєвакуюваних театральних труп, відкриття культурно-освітніх установ, недоліки роботи театральних колективів та рішення республіканської наради, реконструкцію театральних приміщень тощо.

Метою нашого дослідження є культурологічний аналіз діяльності творчих осередків та українських театрів, реєвакуюваних на звільнену від німецької окупації територію України, в умовах сталінської диктатури та ідеологічного тиску.

8 грудня 1942 року, коли війська 1-ї гвардійської армії В.Кузнєцова звільнили від німецьких загарбників с. Півнівку Міловського району Луганської області – першого населеного пункту української території, розпочалося визволення України. Вже в лютому 1942 року звільнили райони Донбасу, 23 серпня м. Харків, а у вересні, після битви за Дніпро та знищення лінії стратегічної оборони ("Східний вал"), столицю України місто Київ. Радянське військове командування силами чотирьох Українських фронтів, успішно продовжувало наступ і, після серії військових операцій, 28 жовтня 1944 року територія України була визволена від німецьких загарбників.

У статті Л. Ругаль "Повернення творчих спілок і мистецьких організацій на визволену територію УРСР", опублікованій на сторінках "Вісника" КНУ ім. Т. Шевченка в 2008 році, небезпідставно порушена проблема відновлення діяльності мистецько-творчих установ у роки звільнення українських земель від німецької окупації. Ця тема не досліджена й досі.

В науковій розвідці Л. Ругаль справедливо зазначила, "що евакуюватися під час наступу німецьких військ вдалося не всім працівникам мистецтв, тому значна частина залишилася в Україні і змушена була продовжувати свою роботу на окупованій території, щоб вижити" [1, 164], для прикладу згадала Г.Світличного, який за час окупації створив полотна "Чайковський", "Над колгоспним ланом" та ін.

На звільнених радянськими військами українських землях з перших тижнів поновилася культурно-творча робота: "актори, що працювали в театрах при окупації, створювали театральні та концертні бригади", а вже "на кінець 1943 року у звільнених областях України нараховувалося 22 театральних колективи". Відомо, наприклад, що в приміщенні музичної комедії (вул. Червоноармійська) працював Київський обласний драматичний театр, а в приміщенні київської опери – музичний театр; у приміщенні російського драматичного театру – обласний театр естради і мініатюр та київський пересувний театр російської драми. В репертуарі театрів були вистави української класики, а творчі колективи "назвати високопрофесійним не можна", бо склалися вони "не тільки з професійних артистів та акторів, а переважно людей інших професій: лікарів, педагогів, рахівників тощо" [1, 164], давалася в знаки при постановці вистав матеріальна скрута та відсутність декорацій, костюмів тощо.

У статті О. Тонконог "Театри українських міст у 1943–1945 рр.", опублікованій на сторінках журналу "Культура народів Причорномор'я" у 2006 році, також стверджується, що в наукових публікаціях не висвітлено дану проблему, фрагментарно до неї, щоправда, підійшли і в публікаціях збірника праць за редакцією М.Дяченка "Культура України" (1996) та дисертаційній роботі "Культурне життя в Україні у 1943–1953 роках" О. Замлинська (1995), а Т. Вронська та О.Лисенко в дослідженні "Українські громади зарубіжжя в роки другої світової війни: акції допомоги народу України" (1997), акцентувала увагу на "побутовому становищі та наданню матеріальної допомоги українським театральним установам з-за кордону" [2, 66].

У статті О. Тонконог стверджує, що "слідом за передовими частинами до Києва в'їхала фронтова бригада Харківського театру ім. Т. Шевченка, перший концерт якої відбувся у напівзруйнованому клубі заводу "Більшовик", посилаючись на працю М.Дяченка "Культура України" (1996), а в Полтаві "організовані роботи, спрямовані на реставрацію місцевого театру, спаленого німцями під час окупації", але "складності фінансування будівельних робіт" [2, 66], змушували керівництво постійно звертатися до представників місцевої влади та уряду за допомогою та виділенням кредитів тощо.

"На звільненій території України поступово розпочиналася інтенсивна творча праця театральних закладів. Здебільшого замість тих акторів, що працювали при німцях, було організовано нові теат-

ральні колективи" [2, 66]. Так, 9 вересня 1943 року в Харкові постановкою опери "Запорожець за Дунаєм" на сцені театру Російської драми розпочав сезон Музично-драматичний театр, а Харківський театр естради "за три тижні... дав 60 безкоштовних концертів" з участю майстра художнього слова, артиста Р. Івицького; 19 вересня відбулася перша вистава "Івасик-Телесик" у місцевому ляльковому театрі.

В грудні 1943 року поновлюють роботу Запорізький музично-драматичний театр, Харківський театр музичної комедії, Київський український музичний театр, Київський театр естради і мініатюр, Ворошиловградський театр естради, Маріупольський російський драматичний театр, Сумський обласний український драматичний театр ім. Щепкіна, Роменський український театр, Український драматичний театр ім. Артема, Васильківський колгоспний театр, хорова капела імені Леонтовича та ін.

Активно виступають в містах та селищах "невеличкі групи акторів з українським репертуаром" та нові театральні установи, яким також "бракувало кваліфікованих акторів, досвідченого художнього керівництва, достатнього оформлення вистав та необхідного репертуару" [2, 67].

Неабияке значення для поновлення роботи цих та інших закладів культури мала проведена у березні 1944 року республіканська нарада, де розглядалися нагальні проблеми пов'язані з їх діяльністю та недоліки роботи. Дослідниця звертається до розвідки О. Власенка "За мир без зброї" (1979), в якій, між іншим, зазначено, що на нараді "особлива увага зверталася на необхідність питомої ваги п'єс, які відображали героїзм і мужність радянських людей у боротьбі з фашистами".

У квітні 1944 році, після визволення Одеси, відкрилися Державний театр опери та балету, Український драматичний театр, театр ім. Жовтневої революції, театр юного глядача та колгоспний театр естради, який зайняв приміщення кінотеатру "Серп і Молот".

Підсумовуючи О.Тонконог відзначає, що: "у пошкоджених війною непристосованих приміщеннях актори, що залишилися та повернулися з евакуації, займалися постановкою старого репертуару та нового присвяченого воєнним подіям. Репертуар театрів, як засіб ідеологічного впливу на населення, контролювався" [2, 69] відповідними органами влади.

Реевакуація українських театрів зі східних областей розпочалася наприкінці грудня 1943 року. Після прийняття постанови ЦК КП(б)У і РНК УРСР та затвердження "Перспективного плану реевакуації театрів на Україну та організації нових".

У січні-квітні 1943 року до 9 областей України (Сталінської, Ворошиловградської, Дніпропетровської та лівобережних) передбачалося реевакуувати 22 українських театри; у травні-липні 1944 року – ще 16 на правобережну Україну, а також створити нові театри в обласних та районних центрах. Для цього творчі колективи, які працювали при окупації, посилювали акторами, що повернулися з фронту. Згідно з "Перспективним планом..." у 1944 р. в Україні повинно працювати 82 театри, з яких 14 обласних.

26 січня 1944 року РНК УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову "Про переїзд театрів республіки на місця їх постійної праці". Л. Ругаль у згаданій вище статті зауважила, що "на початку січня у Ворошиловградській та Харківській обл. вже працювало три театри, а в Сумській – чотири", що на період січня 1944 року "відновили роботу 18 евакуйованих театральних колективів [1, 164], в той час як заплановано перевезення 22 театрів.

У "Довідці про реевакуацію театрів", яка зберігається у фондах ЦДАГОУ [3], дізнаємося, що з Фергани 3 грудня у Харків виїхали театр ім. Шевченка та капела "Трембіта" (разом 160-ть сімей), для яких підготували приміщення, але на вікна не вистачило скла; що 27 грудня колективи дісталися лише Актюбінська, а директор театру Грушевицький телеграфував про негайну допомогу, через матеріальну скруту, про це М. Бажан особисто доповів Кагановичу, що у м. Волчанськ (Харківська обл.) повернувся Ізюмський театр ім. Кропивницького, що з Преживальська та Ленінобада в Сталіно виїхали музичний театр та театр української драми; а з Кизил-Орди в Артемівськ відправлено театр української драми ім. Артема; з Махачкали повернувся у Ворошиловград театр російської драми, а в Краснодар – театр юного глядача, у Старобельськ вертається український театр музичної драми, який перебував у Чечено-Інгушетії; що у Ворошиловську знаходиться колектив Житомирського театру музичної комедії, а в Полтаві – театр ім. М.Гоголя; що в Суми виїхав драматичний театр ім. Щепкіна, з Намангану у Дніпропетровськ – український театр ім. Т. Шевченка, а з Барнаулу – театр російської драми.

У другому пункті довідки повідомляється про підготовку проектів постанов ЦК КП(б)У і РНК УРСР про переміщення театрів. Так, наприклад, театр ім. Т. Шевченка з Краснодару переїздить в Чернігів, в Ахтирку – Ахтирський драматичний театр, а в Запоріжжя – Житомирський театр ім. Щорса; що в Київ з Чимкента переїздить театр музичної комедії.

У третьому пункті йдеться про підготовку до перевезення театрів у квітні-травні 1943 року. Так, дізнаємося, що з Ташкенту заплановано перевезти в Київ театр ім. Франка, але для цього необхідно негайно відремонтувати театральне приміщення, кошторис ремонту якого складає 600 000 карб.; а з Грозного планувалося перевезти в столицю театр ім. Лесі Українки; в Харків з Іркутська повертався Харківський оперний театр, який тимчасово працюватиме на вул. Римарській, 2, а також про необхідність ремонту житлових приміщень.

Окремим рядком зазначалося і про перевезення в столицю з Іркутська оперного театру ім. Т.Шевченка.

Закінчувалася довідка від 31. XII. 1943 року, підписана Литвином, Бажаном та Коломійцем, повідомленням, що директори всіх зазначених театрів проінформовані та готуються до переїзду. Пере-

раховуються й театри, які не отримали повідомлень: Дніпропетровський оперний, Одеський драматичний і оперний театри, Чернівецький та Київський єврейський драматичний, оскільки не вистачало житлових приміщень.

19 липня 1944 року реєвакація все ж завершилася [1, 164].

У статті "Повернення творчих спілок і мистецьких організацій на визволену територію УРСР" Л. Ругаль зауважила, що "з 47-ми театрів в Україну повернулося 35 колективів, а з 12 театрів, які ще не прибули, – 10 готуються до переїзду; 2 театри – Дрогобицький обласний музично-драматичний та театр ім. М. Заньковецької залишалися поки в евакуації" [1, 164].

Два останні в списку театри повернуться з евакуації згодом – у серпні до Львова переїхав театр ім. М. Заньковецької, а у вересні в Дрогобичі відкрився обласний музично-драматичний театр.

Відтак, можна зробити висновок, що реєвакація українських театрів фактично завершиться не 19 липня, а наприкінці вересня 1944 року.

За цей час відбулася й реорганізація театральних колективів, які вже працювали на визволеній Червоною Армією Україні: вони залишалися під наглядом відділів місцевої партійної влади та військових управлінь; нерідко їх колективи "посиливалися" новими акторами, або акторів театру переводили у склад реєвакуйованого театру.

У зв'язку з цим, слушно зауважила в згаданій вище статті Л. Ругаль, що "підбирався і затверджувався штат технічних працівників для охорони та збереження театральних приміщень і майна театрів, відділами агітації і пропаганди Обласних Комітетів КП(б)У та відділами у справах мистецтв розглядалися та затверджувалися репертуарні плани новостворених та реєвакуйованих театрів" [1, 164], а Т. Вронська та О. Лисенко, розглядаючи діяльність Українських громад зарубіжжя в роки другої світової війни, доповнюють тогочасну мистецьку дійсність злободенними реаліями: гальмування роботи театрів відбувалося й "через брак акторського одягу, реквізиту та матеріалів для виготовлення декорацій, директорами театрів направлялися звернення до ЦК КП(б)У про необхідність надання матеріальної та гуманітарної допомоги акторам" [4, 87].

Якщо ознайомитися з репертуаром театрів, то можна стверджувати, що переважала українська класична драматургія ("Наталка Полтавки" І. Котляревського, "Назар Стодоля" Т. Шевченка, "Маруся Богуславка" М. Старицького, "Шельменко-денщик" Г. Квітки-Основ'яненка та ін.), але зверталися постановники й до російської та світової, щоправда, це були здебільшого комедії та мелодрами.

В перші повоєнні роки український театр опинився на грані нової епохи: герої війни повернулися з перемогою, але іншими очима дивилися на правду життя, шукали свого героя на сценах театрів, але не завжди його знаходили.

Література

1. Ругаль Л.П. Повернення творчих спілок і мистецьких організацій на визволену територію УРСР / Ругаль Л.П. // Вісник КНУ ім. Т.Шевченка: Історія. – 12/2007. – № 91/93. – С.162-166.
2. Тонконог О. Театри українських міст у 1943–1945 рр. / Тонконог О. // Культура народів Причорномор'я, 2006. – № 86. – С. 66-69.
3. ЦДАГОУ.– Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 646. – Арк. 19–20.
4. Вронська Т. В. Українські громади зарубіжжя в роки Другої світової війни: акції допомоги народу України /Вронська Т.В., Лисенко О.Е. – К.: НАН України, Інститут історії України, 1997. – 97 с.

References

1. Ruhai L.P. Povernennia tvorchykh spilok i mystetskykh orhanizatsii na vyzvolenu terytoriiu URSR / Ruhai L.P. // Visnyk KNU im. T.Shevchenka: Istoriia. – 12/2007. – № 91/93. – S.162-166.
2. Tonkonoh O. Teatry ukrainskykh mist u 1943–1945 rr. / Tonkonoh O. // Kultura narodov Prychernomoria, 2006. – № 86. – S. 66-69.
3. TsDAHOУ.– F.1. – Op. 23. – Spr. 646. – Ark. 19–20.
4. Vronska T. V. Ukrainski hromady zarubizhzhia v roky Druhoi svitovoi viiny: aktsii dopomohy narodu Ukrainy /Vronska T.V., Lysenko O.E. – K.: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 1997. – 97 s.